

सेल्टर र आमाहरू

प्रदीप ज्ञवाली
केन्द्रीय कमिटी उपमहासचिव

बिदाइ

हुँगाको पुच्छार, कछौटेको एउटा सेल्टर (लालबहादुर घर्तीको घर हो कि?) मा आयोजित गुल्मी-पाल्पा संयुक्त जिल्ला कमिटीको बैठक सकेर जनबोध निमावि, वाहादीमा आइपुग्दा अपराह्न भइसकेको थियो। बैठकले मलाई औपचारिक रूपमा भूमिगत लैजाने निर्णय गरेको थियो। जिल्ला कमिटीका सचिव जीवराज आश्रित र सदस्य देवेन्द्र घिमिरे त्यसै बैठकबाट बिदा हुनुभएको थियो। म आफूले पढाउँदै गरेको विद्यालयमा औपचारिक बिदाइका लागि आइपुगेको थिएँ।

२०३४ मङ्सिर १४ गते जनज्योति प्रावि काउलेमा, खाजा खाने छुट्टी भएका बेला, कमरेड आश्रितसँग अचानक भेट भएपछि र भोलिपल्ट रातभरि उहाँबाट प्रशिक्षित भइसकेपछि म को-अर्डिनेस केन्द्र (कोके)सँग आबद्ध भएको थिएँ। अर्को साता नै म, मीनप्रसाद ज्ञवाली र लक्ष्मण ज्ञवाली रहेको पार्टी सक्रिय दल गठन भयो र साथीहरूले मलाई सचिवको जिम्मेवारी दिनुभयो। २०३५ कार्तिक १३ गते माया ज्ञवाली दिदी डेरा लिएर बस्नुभएको चौतारा गिरबहादुर खड्काको घरमा मलाई कमरेड आश्रितले औपचारिक रूपमा कोकेको पार्टी सदस्यताको शपथ गराउनु भएको थियो। २०३५ चैत ७ गते काउलेको त्यही स्कुल माथिपट्टि खुमानन्द ज्ञवालीको घरमा आयोजित बैठकले कमरेड आश्रित सचिव रहनुभएको नेकपा (माले) गुल्मी-पाल्पा संयुक्त जिल्ला कमिटी गठन गरेको थियो, जसमा सिद्धिनाथ ज्ञवाली, देवेन्द्र घिमिरे र म सदस्य थियौँ।

यसरी राजनीतिक जिम्मेवारीमा होमिँदै थिएँ, तर त्यतिन्जेलसम्म विज्ञान पढ्न काठमाडौँ जाने सपना निभिसकेको थिएन। १३ वर्षको उमेरमै एसएलसी दिएको मलाई

सानै छस्, एक-दुई वर्षपछि पढ्न गए पनि हुन्छ भनेर घरबाट रोक्नु भएको थियो । फुर्सदको समय मैले केही समय भरेक, त्यसपछि काउले र त्यतिबेला जनबोधमा पढाउँदै थिएँ । केही समयअगाडि, एक रात हामी- कमरेड आश्रित, प्रदीप नेपाल, सिद्धिनाथ ज्ञवाली र म अँध्यारैमा रिडीबजार काट्ने गरी कुलचन्द्र ज्ञवालीको घरबाट निस्केका थियौँ । जुनेली रात थियो । त्यही उज्यालोमा अचानक प्रदीप नेपालले गुनगुनाउन थाल्नुभयो:

‘टाढै छ छोरो भन्दिनू दाजै आमालाई नरनू,
फर्केर आउला बन्दुक बोकी उदास नहुनू !’

गीतका ती पङ्क्तिले मलाई अचानक भूमिगत जीवनको रुमानी सपनामा चुर्लुमै डुबाए । त्यही रात मैले उच्च शिक्षा अध्ययनको सपना त्यागेर पार्टीले जतिबेला भन्छ, त्यही बेला घर छाड्ने मानसिकता तयार गरेको थिएँ । त्यसमाथि केही समयअगाडि मेरा विरुद्ध वारेन्ट जारी भएको थियो र कार्तिकको अन्तिम सातादेखि विद्यालय जान छाडिसकेको थिएँ । त्यसैले पार्टीको यो निर्णय अपेक्षितै थियो ।

आफ्नो प्यारो शिक्षकलाई धेरै दिनपछि विद्यालयमा देख्दा विद्यार्थीहरू खुसीले कल्याडमल्याड गर्न थाले । कक्षा कोठामा नपसी म सिधै कार्यालयमा गएँ र प्रधानाध्यापक रामचन्द्र ज्ञवालीलाई राजिनामा बुझाएँ । त्यहाँ माविनि राममणि ज्ञवाली पनि रहेछन्, चिनजान भयो । ‘किन घरपायकको विद्यालय छाड्न लाग्नु भो सर ?’ उनले सोधे । ‘बल्ल १७ वर्ष हुँदैछु सर, अहिल्यै विद्यालयमा डुबेर के गर्ने ? उच्च शिक्षाका लागि काठमाडौँ जान लागेको, त्यसैले राजिनामा दिएँ ।’ उनले विश्वास गरे र शुभकामना दिए । (बहुदल आइसकेपछि तिनै राममणिसँग अर्घाखाँचीमा भेट भयो- म पार्टीको जिल्ला प्रमुख र उनी नेपाली काङ्ग्रेसका जिल्ला उपसभापति भएका बेला । त्यो प्रसङ्ग सम्झाउँदा उनी छक्क परे । त्यस्ता सज्जन, बौद्धिक र जनप्रिय मान्छे द्वन्द्वकालमा माओवादीहरूबाट क्रूरतापूर्वक मारिए ।) त्यतिबेला माविनिहरू सत्ताका बलियै आधारस्तम्भ मानिन्थे र कुनै झन्झट आइलाग्नुअगावै म बाहिरिन चाहन्थेँ । कक्षाहरूमा गएँ र ‘नानी बाबु हो, म उच्च शिक्षाका लागि काठमाडौँ जाँदैछु । राम्रोसँग पढ्नु, जिन्दगीका प्रत्येक परीक्षामा सफल हुनु’ भन्दै हतार-हतार बिदा भएँ । विद्यार्थीहरूसँगको बिदाइको त्यो क्षण र उनीहरूको सुँक्कसुँक्क देख्दा मलाई निकै गाह्रो भयो ।

यसरी २०३६ पुसको पहिलो सातादेखि मेरो भूमिगत यात्रा प्रारम्भ भयो ।

पुसको चिसो सिरेटो र छिटफुट पानीमा रुइदै गोरेटो बाटोबाट माथि डाँडामा निस्कें। दक्षिणतिर बलेटक्सार बजार देखियो, जहाँ २०२६ सालमा, सात वर्षकै उमेरमा सिद्धिनाथ ज्ञवालीले प्रधानपञ्च जितेको खुसीमा आयोजित विजय जुलुसमा ‘यो जीत कसको जनताको’ भन्ने नारा लगाएको थिएँ। चौतारा स्कुल पनि देखियो, जहाँबाट २०२८ माघमा कमल श्रेष्ठ र नीलकण्ठ गौतमलाई प्रशासनले गरेको गिरफ्तारीविरुद्ध विद्यार्थी जुलुसको नेतृत्व गर्दै दुई घण्टाको बाटो थोर्गा पुगेको थिएँ।

तल्लाथुम्का आफ्नो घर नियालें। आमाको बिछट्टै सम्झना आयो। मुटुभिन्न केही चीजले गहिरो गरी घाँचेजस्तै भयो। गीतका पङ्क्ति गुनगुनाउन त सजिलै थियो, तर आमासँग साँच्चै छुट्टिनु पर्दा धेरै गाह्रो हुँदो रहेछ। मनलाई दहो पारेर अज्ञात गन्तव्यतिर पाइला चालें।

झण्डै कालीको भेलमा

पार गुल्मी भूगोलका हिसाबले निकै फराकिलो थियो, तर भरपर्दा सङ्गठन त पुरै छाडौँ, गतिलो सम्पर्कसूत्र र एउटा विश्वासिलो सेल्टरसम्म थिएन। अर्कातिर म थिएँ— पार्टी कामको खासै अनुभव नभएको, पिठ्युँमा एउटा झोला र मनमा क्रान्तिका रुमानी सपना बोकेको, १७ वर्षको कलिलो केटो। बडिगाड त तरें, झोला कहाँ बिसाउने भन्ने टुङ्गो थिएन। कसोकसो सदरमुकामबाट फर्किँदै गरेका कर्मचारी जीवन न्यौपाने (अर्बेनी) र रवीन्द्र पाण्डे (हर्मिचौर)सँग भेट भयो। सामान्य राजनीतिक कुरा गर्दै भोलिपल्टको रात जीवनजीका घरमा बिताएँ, कतै पढाउने शिक्षकको आवरणमा। हल्का राजनीतिक कुरा गर्दै जाँदा मन जित्न सकें र त्यो घर भर—अभरको सेल्टर बन्न पुग्यो।

विभिन्न सूत्रहरू प्रयोग गर्दै जाँदा रेशम र श्री कुँवरहरू (चेहेमी), नेत्र भट्टराई, हरि भट्टराई, जङ्ग, चुरामणि (पाहाँदी— धुसेनी) लगायतका युवाहरूको एउटा पङ्क्ति तयार भयो। सक्रिय दल गठन गर्नुभयो। अनेरास्ववियुको कमिटी पनि बन्यो। कम्तीमा टेक्ने एउटा सङ्गठनात्मक आधार तयार भयो। तर अभिभावकहरूको मन भने जित्न सकिएको थिएन। छोराको साथी या कुनै कार्यालयको कर्मचारी या कतै पढाउने शिक्षकको बहानामा उहाँहरूका घरमा आकलझुकल खाने बस्ने गरे पनि एउटै विश्वासिलो सेल्टर बनाउन सकिएको थिएन। यसै क्रममा एउटा आपत् आइलाग्यो।

नेत्र भट्टराईको घरमा बस्दा मैले पाल्पा छहरातिरको शिक्षक भनेर चिनाएको थिएँ। हरि भट्टराईकहाँ भने मैले गुल्मी दिगामतिरको ठेगाना बताउनुपर्ने खण्ड—खातिर आइलाग्यो। त्यसै पनि छोराहरूलाई भड्काएर राजाविरोधी राजनीतिमा लगाउने यो

शङ्कास्पद मान्छे को हो भन्ने प्रश्न बाआमाका मनमा पसिसकेकै थियो, एक दिन दुवैतिरका अभिभावक भेट हुँदा मेरो चर्चा चलेछ । मैले दिएको परिचय त बाझिई हाल्यो । गाउँमा आशङ्का बाक्लियो । एकदिन राति अबेरसम्मको बैठक सकेर चुरामणिकहाँ आएर सुतेको थिएँ, बिहान आमाको झिरजस्ता वचनले निद्रा बिथोलिदियो । त्यहाँ बस्नै नसकिने भयो ।

साथीहरूसँग सल्लाह गर्थौँ । दिनभरि रित्तो गोठमा लुकेर बस्ने, रात परेपछि साथीहरूले खाना ल्याइदिने र एक छाक खाएर भए पनि सङ्गठन विस्तार गर्ने । साथीहरूले कहिले आफ्नो भागबाट एउटा रोटी बचाएर सुटुक्क ल्याइदिन्थे, कहिले भाँडाबाट अलिकति चामल खुसुक्क निकालेर ल्याउँथे । पकाउने उपाय थिएन, चामल कपडामा भिजाएर पनि छाक टारियो । एक-दुई दाना आरुको भरमा समेत दिन कटाइयो । दिनभरि जङ्गलतिर जान्थेँ, साथमा भएका पुस्तक पढ्थेँ र साँझ परेपछि रित्तो गोठमा आएर साथीहरूलाई कुर्थेँ । भोकको ज्वाला निभाउन नपाए पनि ज्ञानको तिर्खा भने ती दिनहरूमा निकै मेटियो । झोलामा बोकेका मार्क्सवादका शास्त्रीय रचनाहरूको अध्ययन मैले प्रायः त्यतिबेला गर्ने ।

एकदिन नेत्र भट्टराई आए । हजुरबा पिसाब रोकिएर सिक्किस्त हुनुभएछ, त्यसैले औषधि लिन बिर्घा जानु पर्ने भएछ । मलाई गोठमै बस्न लगाएर उनी निस्किए । कसैले नदेखून्, थाहा नपाऊन् भनेर म गोठको तलामा थोत्रो कोठा थुनेर भित्र पल्टिरहेँ । त्यति नै बेला गाउँबाट नेत्रकी श्रीमती झरेर कुन्नि किन हो, त्यही कोठा खोल्न थालेपछि मलाई आपत् पन्थो ! मैले दाउरा-साउराले अड्याएर भए पनि ढोका बन्द गरेको थिएँ । बाहिरबाट जबर्जस्ती खोल्न खोज्दा कच्ची ढोका गन्द्रयाड-गुन्द्रुड गर्दै भत्कियो । भित्र मलाई देख्दा झस्किइन् । मैले आफू नेत्रजीलाई पर्खेर बसिरहेको, सञ्चो नभएर सुतिरहेको भनेर दिएको स्पष्टीकरणमा उनले विश्वास गरिनन् । अनुहारमा आशङ्का, डर र अविश्वासको गहिरो बादल मडारिएको स्पष्टै देखियो ।

त्यसको केही महिनापछि म फेरि त्यही गाउँमा आएँ । नेत्रले घरमै जाओँ भनेकाले गाउँमा निस्कियोँ । अवस्था सामान्य नै होला भन्ने लागेको थियो । तर घर पुग्दा जे स्थिति भोग्नु पन्थो, त्यो मेरो कल्पना बाहिरको विषय थियो ।

आँगनमा पुगेर टुसुक्क बस्यौँ । झमक्क रात परिसकेको थियो । नेत्रले भित्र गएर दुइटा थालमा गहुँको पानी रोटी र आँपको अचार बोकेर आए । एक गाँस मुखमा मात्रै के हालेको थिएँ, आमा आउनुभो र टुकीले यसो अनुहार हेर्नुभो । अहो, त्यसपछि प्रकट भएको आमाको रौद्र रूप ! जिन्दगीमा मैले त्यति धेरै अपमान, गाली र तिरष्कार कहिल्यै

सामना गरेको थिइनँ । ‘काम गर्नाका अल्छीले हिँडेका डिङ्नाहरू !’, ‘राति-राति लुकेर हिँड्ने चोर हुन् कि डाँका हुन् यिनीहरू ?’, ‘राम्रो काम गर्न हिँडेको भए गोठमा लुकेर बस्न पथर्यो ?’ ‘मेरो घरमा सदावर्त लागेको छैन दुनियाँलाई घिचाउन !’ ‘यस्तै मान्छेहरू हुन् भन्ने थाहा पाएको भए एक टुक्रा रोटी पनि अन्भार्ने थिइनँ’ यस्तै के के हो के के ! गाली सुन्दै जाँदा म सङ्ज्ञाशून्य जस्तै भएँ । नेत्रले ‘नकराउनुस् आमा’ भन्न के भ्याएका थिए, उल्टै ‘तँ पनि घरबाट निस्कीहाल, यस्तैका पछाडि सती जा !’ भनेर हप्की खाए । पल्लोघरका मान्छेहरूले रमिता हेरिरहे ।

मुखमा हालेको गाँस न निल्न सकें, न ओकल्न नै । म घरको कान्छो छोरो, एक किसिमले पुल्पुलिपै हुर्केको । आर्थिक अभाव भए पनि मायाको अभाव कहिल्यै भएन । भूमिगत हिँडेको केही समयभित्रै खेप्नुपरेको यस अपमानले मलाई भित्रैदेखि भत्काइदियो ।

जिन्दगीमा त्यति लामो रात कहिल्यै भोगेको थिइनँ जस्तो लाग्यो । नेत्रले आफ्नो कोठामा लगेर सुताए र गहभरि आँसु पारेर पीडा साटे । तर मेरो मन भने कतिखेर उज्यालो होला र यहाँबाट भागौँला भनेर तड्पिरह्यो ।

उज्यालो नहुँदै म उकालो लागें, ठूलो लुम्पेकतिर । गाउँ कटेपछि अलि माथि एउटा चौपारी आयो । टुसुकक बसँ । त्यतिन्जेल उज्यालो भइसकेको थियो । तल हेरेँ, साउनको कालीगण्डकी उत्पातै उर्लिरहेको थियो । बिर्घा जाने पुल नजिकै ठूलो भुँवरी नाचिरहेको थियो । मेरो मन भने त्यो भन्दा गहिरो पीडाको भुँवरीमा उद्वेलित थियो । हिजो रातिका एकएक घटना सिनेमाका रिलजस्तै दोहोरिए । कानमा तिनै कर्कश गालीहरू प्रतिध्वनित भइरहे । आफू भने छँदाखाँदाको जागिर र ठिकैको जिन्दगी छाडेर, सम्भाव्य अवसरहरू लत्याएर देश र जनताका निम्ति काँडाघारीको यात्रा हिँड्दैछु । तर जसका लागि हिँडेको छु, उनीहरू भने यति निष्ठुर ? एक छाक खानका लागि यति ठूलो अपमान ? आमाहरू त महान् हुन्छन् भनिन्छ, तर एउटी आमाको ओँठबाट त्यस हदसम्मका कटु वचन ?

अब के गर्ने ? कति दिन यस्ता टोकसोहरू सुनिरहने ? अब कहाँ जाने ? के फेरि फर्केर गाउँ जाऊँ ?

साथीभाइहरूले के भन्तान् ?

कमरेड आश्रितलाई सम्झिएँ । ‘केही समयका लागि, कुनै घटना विशेषमा क्रान्तिकारी हुन त सजिलो छ, तर जीवनभर, जस्तोसुकै प्रतिकूलतामा पनि अविचलित

भएर क्रान्तिकारी बाटोमा समर्पित हुनु सजिलो छैन है सागर कमरेड !' भनेको सम्झें । उहाँको आँखामा प्रतिविम्बित विश्वास र भरोसा सम्झें । फर्केर उहाँलाई कसरी मुख देखाउने ?

मैले त्यसो गर्न सक्दैनथें ।

अचानक राघवेश ज्वालीलाई सम्झें । काठमाडौं पढ्दापढ्दै कोकेको सम्पर्कमा आएर पूर्णकालीन राजनीतिमा होमिएका उनी हाम्रै गाउँका थिए । एकपल्ट रूपन्देहीमा भेट्दा मलाई उनी आँधीजस्तै लागे, असाध्यै क्रियाशील र गतिवान् । तर उनी दुई वर्ष पनि टिक्न सकेनन् । जनमतसङ्ग्रहको घोषणापछि, मोदनाथ प्रश्रितले अर्घाखाँचीमा बहुदलको पक्षमा भाषण गरेको थाहा पाएका उनी 'पार्टी बिग्नो' भन्ने निष्कर्षमा पुगेका रहेछन् । मसँग कुरा गर्दा आफू त पार्टीसँग जनमुक्ति सेना छ, हामी जस्ताले त त्यहाँ राजनीतिक कमिसारको भूमिका खेल्ने हो भन्ने बुझेर आन्दोलनमा होमिएको, तर यहाँ त अकै रहेछ भनेर सुस्केरा काढे । सम्झाएर टिकाउने कोसिस गरियो, तर उनी पलायन भए ।

म कसरी पलायन हुन सक्छु ?

तर टिक्ने चाहिँ कसरी ?

म द्विविधाको भुँवरीमा डुब्दै गएँ । उर्लिएको भेल हेर्दै थिएँ, एक सेकेन्ड जति मनमा झिलिक्क बिजुली चम्क्यो— कि त्यही भेलमा हेलिँऊँ ?

तर जसरी बिजुली चम्केर निभ्छ, त्यो अनिष्ट सोच त्यसै गरी निभ्यो । केही समयअघि पढी सिध्याएको चिनियाँ उपन्यासको किशोर पात्र सम्झें, जसले क्रान्तिकारीहरूसँग भेट्न उर्लिएको नदी पौडेर पार गरेको थियो । छातीमा गोली थाप्दै क्रान्तिको जयगान गाउने सुखानीका सहिदहरूका आदर्श सम्झें । सुत्केरी श्रीमतीलाई छाडेर हाँसीहाँसी जीवनको आहुती दिने गङ्गालालको वीरगाथा सम्झें । सेल्टरमा अपमान त आखिर कमरेड आश्रित र सिद्धिनाथले पनि खेप्नु भएकै थियो नि ! मैले नै आफ्नै गाउँका टक्सारी दाइको आकलझुकल बस्ने गोठमा त्यो सेल्टर तय गरेको थिएँ । तर उनले आश्रित र सिद्धिनाथ कमरेडलाई भुटेका मकैले टारे र आफूहरूले तल सिङ्गै भाले सक्याए । यस्तो व्यवहार पनि उहाँहरूले पचाउनु भएकै थियो । बस्दै जाँदा मैले मन बलियो पारें र उकालो लागें ।

पहिलो गाँसमै ढुङ्गा लाग्यो । त्यस ढुङ्गाबाट मैले अनुभव र शिक्षाको जग बसालें ।

ती दिनमा म प्रायः एउटा सेल्टरबाट बिहानै निस्कन्थें, दिनभरि कुनै वन या पाखाको एकान्तमा पढी बस्थें । साँझ अबेर गरेर अर्को सेल्टर पुग्थें र खाएर आएको भनेर ढाँट्थें, ताकि भोलिपल्ट सहज ढङ्गले बस्न सकियोस् ।

आमा, जसले 'ज्वाइँ' बनाएर जोगाउनु भयो

खड्गकोटमा सम्पर्क विस्तार भएपछि भने सेल्टरका समस्या सलिट्टै गए । २०३० सालअगावै टीकाराम ढकाल, बालकृष्ण ढकालहरूले त्यहाँ पार्टी सम्पर्क विस्तार गर्नुभएको रहेछ । टीकाराम ढकालको सहयोगमा छोटो प्रयासमै त्यहाँ कमिटीहरू बने । २०३७ चैत १४ गते अनेरास्ववियुले राष्ट्रव्यापी आम हडतालको आह्वान गरेको थियो । पूर्तिघाटमा विरोध प्रदर्शन र सभा गर्ने तय भयो । तर वक्ता कसलाई बनाउने ? उहाँहरू शिक्षक हुनुहुन्थ्यो, बोल्न मिलेन । टीकारामजीले एक दिन म बसेको सेल्टरमा एक जना विद्यार्थी लिएर आउनु भयो । गोरो मुहार, बास्नादार तेल लगाएर लरक्क लर्किएको जुल्फी, सेतो र सफा सर्ट, एकदमै स्मार्ट र गाउँका आमविद्यार्थीभन्दा एकदमै फरक । छक्क परें । टीकाजीले परिचय दिनुभयो— रामनाथ ढकाल, सानोमा पूर्वोत्तर भारतमा पढेर कक्षा १० मा यहाँ भर्ना भएका । एकछिन कुरा गरेपछि रामनाथले सभामा बोल्ने तय भयो । 'मैले के बोल्नु पर्ने हो, टिपोट दिनूस्' भने । मैले एक किसिमको मस्यौदा नै तयार गरें । त्यसमाथि आधारित उनको भाषणले त्यस क्षेत्रमा हलचल नै ल्याइदियो । रामनाथ पोखरा पढ्न गइसकेपछि पुण्य, भूमिश्वर, गोविन्द, उमा, यशोदा, जमुना, हरिकला, प्रेम, पुरुषोत्तम लगायत विद्यार्थी कार्यकर्ताहरू तयार भए । उपल्लो कोरेड, तल्लो कोरेड, उर्लेनी, खनियाँपाटा, खमारीपाटा, छापचौर र तोलाकोटसम्म सम्पर्क र सेल्टर विस्तार भए । त्यस अवधिमा टीकाराम ढकाल, तिलकराम ढकाल, त्रिलोचन ढकाल, रामनाथ ढकाल, शिव ढकाल, मुकुन्द ढकाल, नारायण ढकाल लगायतका घर, चक्रपाणि ज्ञवाली, मुक्ति ज्ञवाली र टीकाराम ज्ञवालीका घर र बाबुराम लगायतका घरहरू सेल्टरका रूपमा अत्यधिक प्रयोग भए । त्यसमध्ये पनि टीकाराम ढकालका दुईवटा घर, चक्रपाणि गुरुका उर्लेनी र उपल्लो कोरेडको (खाली) घरमा सबैभन्दा बढी आश्रय र बैठक भए ।

खड्गकोटका सेल्टर र सेल्टरदाताहरूले मलाई पाहाँदीको दिक्दारी बिसाइदिए । आमाको नियास्रो पनि भुलाइदिए । यहाँ मैले असाध्यै माया गर्ने आमाबुबाहरू पाएँ,

ज्यान दिन तयार कमरेडहरू पाएँ र हुरुक्कै हुने भाइबहिनीहरू पाएँ। त्यहाँ बसेको अवधिलाई मैले भूमिगत जीवनका सबैभन्दा सुन्दर पलका रूपमा स्मरण गर्छु।

तर पार्टी गतिविधि बढ्दै गइसकेपछि प्रहरी प्रशासन र स्थानीय जाली फटाहाहरूको सलबलाहट पनि बढ्न थाल्यो। त्यसअघि छापचौर स्कुलमा विद्यार्थीहरूको आन्दोलन भइसकेको थियो। पूर्तिघाटको कार्यक्रमले उनीहरूलाई झस्काइसकेको थियो। एकदिन हाम्रा एक जना पूर्णकालीन साथी हिमाल (धनीश्वर पौडेल) पार्टीको चिठी लिएर कोरेड आइपुगेछन्। म त्यतिबेला अन्तै थिएँ। टीकाराम ढकालका दाइ होमनाथ ढकाललाई दिनु पर्ने चिठी लिएर उनी पञ्चायती सत्ता निकटका र गाउँका ठालू ठानिने अर्कै होमनाथकहाँ पुगेछन्। बिना जाँचबुझ उनले त्यहाँ चिठीको कुरा मात्रै खोलेनन्, 'पार्टीसँग धेरै हतियारहरू भएको, गुरिल्लाको ठूलै टिम रिडीबजारमा आइपुगेको, अब गाउँगाउँबाट सामन्तहरू लखेटिने र जनसत्ताहरू गठन हुने' जस्ता हावा कुरा पनि सुनाउन थ्याएछन्। होमनाथले घरमा राम्रो खातिरदारी गरेर मिठा बात मादैं हिमालबाट गोप्य कुरा धुन्नसम्म धुतेछन्। (साथीमा त्यतिबेलै थोरै मानसिक समस्या सिर्जना भइसकेको रहेछ। त्यहाँ बस्न सम्भव नभएपछि उनलाई पाल्पा सरुवा गर्‍यो। तर त्यहाँ पनि समस्या झनै बल्लिएपछि उनलाई पार्टी कामबाटै बिदा गरियो।) यो गोपनीयता भङ्गको घटनाले पनि जटिलता थपियो। यसै सिलसिलामा २०४० जेठमा 'राजारानीको फोटो जलाएको', 'राजपरिवारका विरुद्ध अवाच्य बोलेको' र 'राजगद्दीको अपमान गरेको' लगायत सङ्गीन आरोप सहित टीकाराम ढकाल, बालकृष्ण ढकाल, दुर्गा ढकाल, तिलकराज ढकाल र उमानाथ ढकालका विरुद्ध तत्कालीन अञ्चलाधीशको निर्देशनमा राजकाज मुद्दा दायर भयो। टीकाराम र तिलकजी फरार हुन सफल भए पनि बाँकी तीन जनाले २४ महिनाभन्दा बढी बन्दी जीवन बिताउनु पर्‍यो। अरु धेरैले तारेख धाउनु पर्‍यो। गाउँमा आतङ्क मच्चियो। त्यतिबेला राजकाज मुद्दा र प्रशासनको खेदाइ डरलाग्दो थियो।

त्यस्तै आतङ्कका बीच, आमाबुबाहरू आत्तिनु भएको होला भनेर एक रात सुटुक्क टीकाराम ढकालकहाँ पुगें। मलाई देखेर आमा रुनुभयो। टीकाजीहरू सुरक्षित हुनुहुन्छ, जसरी म यहाँ तपाईंको काखमा छु, त्यसरी नै उहाँहरू अरु आमाहरूको काखमा हुनुहुन्छ भनें, आमाले 'माइला (टीकाराम) को अस्प्याट मेटियो' भन्दै आँसु पुछ्नुभयो। बिदा हुन खोज्दै थिएँ, 'बाबुलाई भोकै कहाँ पठाउँछु?' भन्नुभयो र भान्सातिर लाग्नुभयो। एकछिन भए पनि छोराको साथी सँगै होस् भनेर होला, आँटीमा पनि जान दिनुभएन। राति अबेर भइसकेकाले कोही आउन्नन् कि भन्ने लाग्यो। खाना खान के थालेको थिएँ, बाहिर कल्याडमल्याड सुनियो। आमा हतार-हतार बाहिर निस्कनुभयो। 'त्यो राजद्रोही

कहाँ छ, अझै आएको छैन ?' उनीहरूले थर्काए। आमाले सानो आवाजमा जवाफ दिनुभयो— 'कुन्नि त, मलाई के थाहा ? तपाईंहरूले पक्रनु भयो कि ? म घर बस्नेलाई के थाहा त ?' कुरा हुँदाहुँदै उनीहरूले मलाई भित्र देखिहाले। 'को हो नि भित्र ?' फेरि थर्काए। 'ज्वाइँ !' आमाले एकदम सहजै जवाफ दिनुभयो। 'को ज्वाइँ ?' उनीहरूले केरकार गरे। 'ब्यादीका साना ज्वाइँ। चिन्नु भएन ?' उहाँले उत्तिकै स्वाभाविक लयमा जवाफ दिनुभयो। भित्र पस्न खोज्दै थिए, 'साँझमा आएका ज्वाइँचेलालाई राम्ररी खान पनि नदिने ?' भनेर बाटो छेक्नुभयो। के ठाने कुन्नि, 'टीकाराम आयो भने खबर गर्नु नि !' भन्दै धम्क्याउँदै गए।

आमाले त्यस रात अत्यन्त कुशलतापूर्वक मलाई जोगाउनुभयो।

खड्गकोटमा म आफ्नै घरजस्तो गरेर बसेँ। २०४२ सालमा बिदा हुने बेलामा बहिनीहरूका अश्रुपूरित आँखाहरू र साथीहरूले आयोजना गरेको बिदाइ कार्यक्रम अहिले पनि झलझली सम्झिन्छु। वर्गीय हिसाबले आधारभूत तहमा पर्नुहुने तिलकराम ढकालका घरमा बसेका सम्झनाहरू विशेष छन्। एकदिन उपल्लो कोरेड एउटा सेल्टरमा बसिरहेका बेला छिमेकको घरमा आगलागी हुँदा आफू बसेको घरमा पनि आगो सल्केला भनेर निस्केको र भीरैभीर भाग्दा पछाडिबाट मान्छेहरूले हल्ला गर्दै लखेटेको नमिठो स्मृति पनि ताजै छ।

ग्वाघाको त्यो घर, कान्छा दाइको त्यो डर

खड्गकोटकै मुक्ति ज्वाली ग्वाघा निमाविमा पढाउनु हुन्थ्यो। उहाँकै सूत्र प्रयोग गरेर त्यहाँ हामीले सम्पर्क विस्तार गर्नुपर्छ। दिलबहादुर रेगामी, लालबहादुर थापा, टीका पुन लगायत साथीहरू क्रमशः पार्टीमा आबद्ध हुनुभयो।

मुक्ति ज्वाली हामीले साइली भाउजू भन्ने एकल महिलाको घरमा डेरा लिएर बस्नुहुन्थ्यो। २०४२ को मङ्सिरमा होला सायद, अनेकिसङ्घ गठन गर्ने भनेर साथीहरू जम्मा हुनुभयो। म चिसापानीको एउटा सेल्टरबाट त्यहाँ पुगेको थिएँ। दुई-तीन रातको अनिदो थिएँ। कार्यक्रम सुरु भयो। त्यतिबेलाको हाम्रो स्कुलिङ अनुसार अन्तर्राष्ट्रिय परिस्थितिबाट सुरु गर्दै राष्ट्रिय राजनीति, किसानहरूको अवस्था र वर्ग सङ्घर्षका बारेमा दुई घण्टा जति प्रशिक्षण चल्यो। सबै तन्मयताका साथ सुनिरहनु भएको थियो। बुझाउन त कति सकिएको थियो कुन्नि ? एकटक सुनिरहेका श्रोतामध्ये 'कान्छा दाइ' भन्ने घरबेटी किसान पनि थिए। असाध्यै सोझा, तर मिहिनेती। राति पनि हँसिया खुपेटो भिरेरै आएका थिए। कार्यक्रम एकछिन रोकेर हामी पिसाब फेर्न बाहिर निस्कियोँ।

कोठामा फर्केपछि सड्गठनको महत्त्व र शैलीका बारेमा फेरि एकछिन प्रशिक्षण भयो । तर अधिसम्म आँखा झिमिक्क नगरी कार्यक्रममा सहभागी कान्छा दाइ बाहिरबाट फर्केदेखि नै घुँडामा टाउको निहुच्याइरहेका थिए । दिलबहादुर सरले ‘ए कान्छा दाइ, निदायो कि क्या हो ?’ भन्दै घचघच्याउनु भयो । तर उनी उठेनन् । दुई—तीन पटक घचघच्याएपछि यसो टाउको उठाए, आँखाबाट त बलिन्द्रधारा आँसु झरिरहेका ! भर्खरको भर्खर के भयो भनेर हामी छक्क पर्दै थियौं, उनी त एक्कासि चिच्याउन थाले । हेर्दाहेर्दै खुप्टोबाट हँसिया निकालेर फन्काउन थाले— ‘ए सामन्त आइज, तँलाई मैले अहिल्यै छप्काउँछु !’ हामी आत्तियोँ । दिलबहादुरले सम्झाउन खोज्नुभयो, तर उनको आवेग बढ्दै गयो । घरि मतिर हेर्दै ‘मेरी आमा !’ भनेर घ्वाँघ्वाँ रुन्छन्, घरि खुर्पा फनन्न घुमाउँछन् र दाहा किट्टै ‘सामन्तलाई मास्छु !’ भन्दै चिच्याउँछन् । बल्लबल्ल तीन—चार जना मिलेर समाउनु भयो, तर उनको क्रन्दन र चिच्याहट रोकिएन । घरिघरि मतिर हेर्दै कटटट.. दाहा किट्टे र रुन्छन्, घरि फुत्किन खोज्दै ‘सामन्तलाई भर्खरै सिध्याउँछु !’ भनेर चिच्याउँछन् ।

मेरो सातो गयो । उनको आँखाको आक्रोशको ज्वाला, आँसु र दाहा किटाइ आफैँमा तर्साउने खालको थियो । अर्को आशङ्का पनि बढ्यो । यो कुरा ‘लिक’ भयो भने ? एक त बैठकको गोपनीयता बाहिरिने भयो, अर्कातिर उनलाई टुनामुना गरेर पागलजस्तो बनाउने को मान्छे हो ? भनेर मप्रति एकदमै नकारात्मक धारणा बन्ने भयो । त्यसै त, दुई—तीनदेखिको अनिंदो, त्यसैमाथि यो अप्रत्यासित सड्कट । साथीहरूलाई भने— ‘मलाई देख्दा कान्छा दाइ झनै भावुक र आवेगयुक्त देखिनुभयो, म पल्लो घर गएर सुत्छु, तपाईंहरूले सम्हाल्नुस् ।’ साथीहरूलाई मेरो प्रस्ताव उचितै लाग्यो । एक जनाले मलाई पल्लो घर लिएर जानुभयो । मड्सिरको चिसो रात, ग्वाघाको डाँडो । पल्लिर उनको प्रलाप सुनिन्छ । आँखामा उनले दाहा किटेको तस्बिर आइरहन्छ । म झिमिक्कै निदाउन सकिनँ । एकातिर अनिंदो, अर्कातिर त्रास । सिङ्गो रात छटपटीमा बित्यो ।

बिहान एक जना साथीलाई लिएर शान्तिपुर गयौं । प्रहरी थाना भएको ठाउँ, जोखिम त थियो नै । तर औषधि खाइने र गहिरो गरी निदाइने भने म नराप्ररी थला पर्ने पक्का थियो । लुकिछिपी एउटा क्लिनिकमा पुग्यौं र स्वास्थ्यकर्मीलाई एक जना मानसिक असन्तुलन भएको मान्छेले तर्साएका कारण निदाउन नसकेको बताएँ । उनले धेरै नाटिकृती गरेनन् । एउटा सुई लगाइदिँदै भने— यसले तपाईंलाई गहिरो र लामो निद्रा लाग्ने बनाउनेछ । निद्रा पुगेपछि पक्कै ठिक हुन्छ ।’ शान्तिपुरबाट हरेवा आउँदासम्म मलाई बाटोमा धेरै चोटि निद्राले झ्यापझ्याप बनाइरह्यो । बल्ल—बल्ल हरि पौडेलजीकहाँ पुगेँ र केही नखाई सुत्न गएँ । साँझ आठ बजेतिर निदाएको मान्छे एकैचोटि बिहान ११

बजेतिर ब्युँझें। जीउ हलुङ्गो भएको थियो। तर त्यस घटनाको सम्झनाले पछिसम्म पनि झस्काइरह्यो।

आश्रितको गाउँमा आमाहरू

हेरेवा, कमरेड जीवराज आश्रितको गाउँ। २०३० अगावै कमरेड आश्रित, गिरिराज शर्मा, हरि पथिक, गोविन्द आत्रेय लगायत अग्रजहरूले सङ्गठन निर्माण गरेको ठाउँ। नेकपा (माले) गठन भएसँगै त्यहाँ पनि सम्पर्क विस्तार गरिएको थियो। २०३६ मङ्सिरमा स्टालिनको स्मृतिमा एउटा कार्यक्रम समेत आयोजना गरिएको थियो। २०३७ मङ्सिरमा अनेरास्ववियुले आह्वान गरेको राष्ट्रव्यापी कार्यक्रम अनुरूप शान्तिपुरमा पनि विद्यार्थीहरूको जुलुस प्रदर्शन भएको थियो। हेरेवा र आसपासका गाउँहरू ढुक्कले बस्न सकिने आश्रय र सङ्गठन निर्माण भएको ठाउँका रूपमा स्थापित भए। बाटाकाचौरमा युवराज पौडेल र हरि, भेंडीखाल्टामा धनीश्वर पौडेल, हेरेवामा गिरिराज, हरि पथिक, हरि पौडेल, नरिनारायण, विद्यार्थी नेता गङ्गा, वेदनिधि, गोपाल, हेमनाथ लगायत साथीहरू हुनुहुन्थ्यो भने तिलपाटामा रामेश्वर, लक्ष्मी लगायत। त्यहींबाटै सावित्रा पौडेल (आचार्य) र दिब्रुडबाट दिलशोभा पुनले पहिले विद्यार्थीका रूपमा र पछि महिला नेतृका रूपमा राजनीतिक यात्रा अगाडि बढाउनु भयो। खादिकोटमा चन्द्रजीको घर पनि यदाकदा सेल्टरका रूपमा प्रयोग हुन्थ्यो। प्रहरी थाना नजिकै भएको र कम्युनिस्ट गाउँ भनेर चिनिने हेरेवामा अलि सतर्क चाहिँ हुनुपर्थ्यो। तर सुरक्षित सेल्टरको अभाव थिएन। मलाई स्नेह, विश्वास र अभिभाक्त्व दिनुहुने गिरिराज, हरि, नरिनारायण, गोपाल शर्माका आमाहरू र चिसापानीकी न्यौपाने आमालाई सधैं सम्झिरहन्छु।

जुकाको आक्रमणबाट रक्तम्य

खादिकोटसँग सम्बन्धित एउटा बिस्रनै नसकिने प्रसङ्ग छ। २०४२ साउनतिर हुनुपर्छ, म भासे दबुड केबी पुनजीको घरमा पुगेँ। पार्टी एकतापछि फेरि उहाँहरू डीबी सिंहसँगै अलमलिइरहनु भएको थियो। उहाँ घरमा हुनुहुन्थेन। आमा र बैनीले भुटेका मिठा मकै-भट्ट खुवाउनु भयो। हिँड्ने बेलामा बाटोमा जुका लाग्ला भनेर टालोमा नुन पोको पारेर लड्थीमा बाँधेर दिनुभयो। म हेरेवा जानुपर्ने थियो। साउनको महिना। झमझम झरी। अन्धाधुन्ध कुहिरो। वरपर केही देखिँदैन। तल कतै हुदी खोला गडगडाएको सुनिन्छ। मैले बाटो बिराएँ। दुवैतिर भीर छ। जुका स्याउँस्याउँ गर्दै खुट्टामा झुण्डिरहेका छन्। एकछिन त नुन दल्दै झाँदै थिएँ। एकछिनपछि रुखबाट खरी जुका झरेर गर्दनमा टाँसिन थाले। नुनले पनि काम गर्न छाड्यो। झरीबाट जोगिन ओढेको प्लास्टिक सम्हाल्नु कि, झ्याड पन्छाउँदै बाटो बनाउनु कि, नुन दल्न थाल्नु? नुन पनि कताकता

दलनु ! पानीमा भिजेर नुन पग्लिँदै गयो । म हाला भएँ । नुनको पोको फ्याँकेर एकातिर रुखका पोथ्रा र अर्कातिर लट्टीको सहारामा बाटो काट्न थालें । शरीर रगताम्ये भयो ।

कति बेर हिँडियो, थाहा छैन । तल खेतमा काम गर्दै गरेका मान्छेहरू देखिए । चिच्याएर बाटो सोधें । यस्तो मध्यबर्खामा त्यस्तो बाटो हिँडेर आएको देखेर उनीहरू छक्क परे । इसाराले खादिकोट जाने बाटो बताइदिए । खेतका आलीमा लोट्दैपोट्दै बल्लबल्ल एउटा खोलामा पुगें । जुका फालें । अलिअलि रगत पखालें । खाली ठाउँ थियो, जुका नलाग्ने खालको । त्यहीं बसेँ । बस्दाबस्दै चक्कर आयो । थाहा छैन, कतिबेरमा ब्युझिँएँ । एकातिर शरीर रगताम्ये थियो, अर्कातिर पानीले भिजेर निशुक्क । बडो सकसले साँझ चन्द्रजीकोमा पुगें । राति निस्लोट ज्वरो आयो । दाजु-भाउजूले ठूलो स्याहार गरेर राख्नुभयो ।

शङ्काले जलाएको लड्का

आँपचौरमा पनि राम्रै सम्पर्क विस्तार भयो । जीवन खरेल (तल्लाफाँट), घनश्याम खरेल, रमेश खरेल, विष्णु खरेल, युवराज खरेल, लीला खरेल लगायत घरहरू विश्वसनीय सेल्टरहरू थिए । आँपचौरमा क्रमशः बलियो सङ्गठनात्मक आधार निर्माण भयो । आज पनि जीवन खरेल, घनश्याम खरेल, लीला खरेल र विष्णु खरेलका घरमा आमाहरूबाट प्राप्त आतिथ्य र स्नेह सम्झिरहन्छु ।

विष्णु खरेलजीसँगको एउटा प्रसङ्ग छ । उहाँसँग क्यामेरा थियो र उहाँकै जोडबलमा एकपटक फोटो खिचिएको थियो । प्रहरीले बाक्तै खोजिरहेको बेला थियो । विष्णुजी अलि स्मार्ट पनि । स्थानीय साथीहरूसँग केही प्रसङ्गमा अलि-अलि अन्तरविरोध पनि रहेछ । कुरै-कुरामा फोटोको प्रसङ्ग आयो । उहाँसँग फोटो छाड्न नहुने, त्यसको दुरुपयोग हुन सक्छ भन्ने आशङ्का साथीहरूले गर्नुभयो । मैले अप्ठ्यारो मानीमानी फोटो मार्गें, उहाँले आफूमाथि अविश्वास गरेको भनेर निकै नमिठो मान्नुभयो । बेला पनि त्यस्तै थियो । गहुँगो मानेर फोटो फिर्ता दिनुभयो ।

आँपचौरमै टेकेर हामीले अर्जेवामा पनि सङ्गठन विस्तार गरेका थियौँ । बाबुराम खरेल अहेबको पढाइ सकेर गाउँमा फर्किनु भएको थियो र राजनीतिमा सक्रिय हुनुहुन्थ्यो । तर बुबा योगप्रसाद चाहिँ कट्टर पञ्चायत समर्थक । कहिलेकाहीं गएर एक छाक खाए पनि बस्न सम्भव थिएन । योगेश लगायत केही साथीहरू सम्पर्कमा हुनुहुन्थ्यो ।

एक दिन अर्जेवामा भेटघाट सकेर दिब्रुङ दिलशोभा पुनको घर जान हिँडेँ । झमक्क साँझ परिसकेको थियो । गाउँबाट उकालो लाग्नासाथ खोल्सापारि चितुवा

करायो । झसङ्ग भएँ । फर्किऊँ, बस्ने सुरक्षित सेल्टर छैन । एकछिन पछि छाड्ला नि त भनेर बिस्तारै हिँडिरहेँ । ऊ पनि मैै समानान्तर गर्जिदै उकालो लागि रह्यो । अब त गाउँ तलै छाडिसकिएको थियो । मुटु ढुकढुक भयो, चिटचिट पसिना आउन थाल्यो । धत्तेरी ! क्रान्ति गर्न हिँडेको, हाँसीहाँसी सहिद हुन तयार यो ज्यान चितुवाको आहारा बन्ने भयो भन्ने पछुतो पनि लाग्यो । झण्डै १ घण्टा हाम्रो समानान्तर यात्रा जारी रह्यो । त्यसपछि भने चितुवा कराउन छाड्यो ।

दिलशोभाको घर पुग्दासम्म पनि मुटु स्वाभाविक लयमा फर्किन सकेको थिएन । सुनाउँदा उहाँहरू चिन्तित हुनुभयो । ‘केही भएको भए ?’

दिब्रुङसँग सम्बन्धित अर्को प्रसङ्ग पनि बिसनै नसकिने खालको छ । २०३८ को मङ्सिरतिर हुनुपर्छ, म वामी जान भनेर माथिल्लो बाटो लागेँ । दह पुगेपछि मान्छेहरूले भने— यता देउराली हुँदै ददल्काको बाटो जानुभयो भने तपाईँ रातभरि हिँडे पनि पुग्नुहुन्न । जङ्गलको बाटो छोटो छ, यताबाट जानूस् ।’ स्कुलमा पढेको राजकुमार दिक्पालको कथा याद आयो...— कायरहरू पो लामो र सजिलो बाटो रोज्छन् त, बहादुरहरू त जोखिमपूर्ण भए पनि छोटो बाटो हिँड्ने हो नि ! मैले पनि जङ्गलको बाटो जाने दुस्साहस गरेँ ।

गाईबस्तु चर्न जाने बाटो लागेको रहेछु । केही समय त बाटो फराकिलै थियो, बिस्तारै गोरेटो समेत हराउँदै गयो । साँझ पर्न थाल्यो । काँडाघारी र बुट्यान पन्छ्याएर हिँड्दैछु, गोरेटोको नामनिसाना छैन । चराचुरुङ्गी मात्रै होइन, जङ्गली जनावरहरू पनि कराउन थाले । अब के गर्ने ? अत्यास लाग्यो । आफ्नै छनोटप्रति पछुतो भयो । तर के नै गर्न सकिन्थ्यो र ? एकातिर वामी नपुगी नहुने थियो, अर्कातिर पछाडि फर्कन पनि सम्भव थिएन । धेरै पर पुगिसकेको थिएँ । काँडाले चिथोरिँदै, ढुङ्गाको ठेस सहँदै र मनमा आशङ्का बोकेर घस्रिइरहेँ । कतै केही देखिँदैन, अन्धाधुन्ध हिँडिरहेको छु । डरलाग्दा आवाजहरू आइरहेका छन् जङ्गलबाट । रुख चढेर रात बिताउँ कि भन्ने पनि सोचेँ । तर त्यस लेकमा मङ्सिरको चिसो सहन सक्छु भन्ने आँट आएन ।

कतिबेर घिसिँएँ थाहा छैन । पर कतै पिलपिल बत्ती बलेको देखियो । बल्ल सास आएजस्तो भयो । बल्लबल्ल त्यहाँ पुगेँ र ‘को हुनुहुन्छ ?’ भनेर चिच्याएँ । धेरै बेर चिच्याएपछि एक जना महिला बाहिर निस्कनु, टुकी लिएर । म त सालिमे दहमा आइपुगेछु । उनी त्यहीं आश्रममा बस्ने भक्तिनी रहिछन् । सबै कुरा बताएँ । उनले आजको रात आश्रममै बसेर भोली बिहान जान आग्रह गरिन् । तर मलाई नपुगी नहुने

थियो । पानी मागेर पिउँ र उनले देखाएको बाटो ओरालो लागें । अब भने राम्रो बाटो भेटियो । वामीटक्सार करुणा श्रेष्ठकहाँ पुग्दा रातिको १२ बज्न थालेको थियो ।

कुकुर र झिँगा

२०३७ बाट सम्पर्क जोडिएको वामीमा म २०४२ सालसम्म बसेँ, त्यहाँ पार्टीको एकदमै बलियो आधार निर्माण भयो । बनारसमा पढेर र उतैबाट पार्टी सम्पर्क लिएर फर्किनु भएका खड्ग केसी पार्टीको बलियो स्तम्भ भएर उभिनुभयो । वामीटक्सार बजारमा करुणा श्रेष्ठ लगायत साथीहरूको घर भरपर्दो आश्रय थियो । भाइ युवराज अखिलको जिल्ला नेता पनि बन्नुभयो । आगो पार्ने गाउँमा घनश्याम सापकोटा, सोमनाथ सापकोटा र काका लीलाधर सापकोटासहित सिङ्गो परिवार, उकाला गाउँमा काठमाडौँ पढ्दै गरेका अग्निधर लोहनी, यमलाल लोहनी, अलि माथि दुई जना यमलाल लामिछानेहरू (एक जना २०६२/६३ को आन्दोलनमा बर्दियामा सहादत प्राप्त), दाल्कामा महेश जीसी, ठाकुरव्यास केसी र हरिलाल घिमिरे लगायतकहाँ भरपर्दा सेल्टरहरू बने । वामीलाई आधार बनाएर हामीले बाग्लुङको खर्बाङ र ग्वालीचौरसम्म सङ्गठन विस्तार गर्‍यौँ । समयक्रममा वामीटक्सार पञ्चायती शासकहरूका नजरमा 'बामे टक्सार' बन्यो । २०४६ सालको आन्दोलनमा ठूलो भूमिका खेल्यो, चरम दमन व्यहोर्‍यो ।

दाल्कामा ठाकुरव्यासको घर थियो । भारतीय सेनाबाट भर्खर पेन्सन पकाएर निस्कनुभएका उहाँ अध्ययनशील, जिज्ञासु र जुझारु हुनुहुन्थ्यो । घरमा मार्क्सवादी साहित्यको सानोसानो पुस्तकालय नै राख्नुभएको थियो । साथमा गितार पनि थियो । (त्यो गितारलाई मैले गुल्मी-पाल्पाको कार्यकर्ता भेलामा प्रदीप नेपाल आउनु हुने थाहा भएपछि बोकेर पाल्पाको सिद्धेश्वर पुर्‍याएको थिएँ । उहाँले त्यही गितार बजाउँदै मिठा गीत गाउनुभएको थियो ।) भाउजू पनि उत्तिकै सहृदयी र समझदार । उहाँहरूका सन्तान थिएनन् । त्यो घर पार्टीकै घरजस्तो थियो । उहाँहरूले भोटे कुकुर पाल्नुभएको थियो । कुकुर यति ठूलो र डरलाग्दो थियो कि नजिक पर्ने आँट कसैले गर्दैनथे । प्रायः कुकुरहरू घरमा अपरिचित आउँदा भुकेर तर्साए पनि घरको पाहुना भन्ने चिनेपछि सहज व्यवहार गर्छन् । तर त्यो कुकुर त्यस्तो थिएन । कतिसम्म रिसाहा भन्ने- भात खाने बेलामा प्रत्येक गाँस मुखतिर लैजाँदा घैरे थर्काउने गरी भुक्थ्यो । खाएको आँडै लाग्न दिँदैनथ्यो । आँटीमा जाँदा होस् कि झर्दा, बाहिर निस्कँदा होस् वा भित्र पस्दा, भुकेर सातो खान्थ्यो । बिहान उज्यालो भएपछि कुकुर फुकाइन्थ्यो र उसले उहाँहरूको सरहदको पूरै रक्षा गर्थ्यो । कुकुरकै डरले पुलिसहरू त्यहाँ जाने आँट गर्दैनथे । २०४६ सालभन्दा अगाडि

कतिपय महत्त्वपूर्ण बैठकहरू साथीहरूले त्यही कुकुरको रखबारीमा सम्पन्न गर्नुभएको थियो । हामी कुकुर फुक्का छैन भन्ने यकिन भएपछि मात्रै सेल्टरमा जान्थ्यौं ।

यस्तो माया गर्ने सेल्टरमा एकपल्ट उहाँहरूले मलाई घरको पछाडिपट्टि ओसारी (सानो कोठा) मा राख्नुभयो । म अलमल परें, किन यस्तो फरक व्यवहार भयो होला ? धेरैपछि थाहा पाइयो, प्यूठान हो कि बाग्लुङतिरका एक जना मसालका कार्यकर्ताले सेल्टरदातामाथि नै यौन दुर्व्यवहार गरेछन् । त्यसैको नकारात्मक हावा त्यहाँसम्म आइपुगेको रहेछ । पछि भने उहाँहरूको त्यो आत्मीयता फेरि फर्कियो ।

खड्ग केसीले लिनुभएको राजनीतिक बाटोसँग बुबा सहमत हुनुहुन्थेन । बुबा जिम्मुवाल र प्रशासनसम्म पहुँच भएको खानदानी मान्छे हुनुहुन्थ्यो । त्यसैले उहाँ छुट्टिएर परुवामा एकनाले घर बनाएर बस्न थाल्नुभयो । त्यस घरलाई हामीले हेडक्वार्टरजस्तै बनाएर प्रयोग गर्थौं । पढालेखा नभए पनि म्याडम असाध्यै समझदार हुनुहुन्थ्यो, नानीहरू एकदमै मायालु ।

के कारणले हो कुन्नि, घरमा असाध्यै झिँगा लाग्थे । एकपटक कमरेड विष्णु पौडेल र मैले खान थाल्दा यति धेरै झिँगा आए कि खासमा भातको थालै देखिएन । पछिसम्म पनि हाप्राबीच ती झिँगाको चर्चा भइरह्यो ।

उहाँहरूकै सक्रियतामा वामी पार्टीको बलियो आधार बन्यो । आन्दोलनमा अग्रणी भूमिका खेल्यो र २०५६ पछि मैले प्रतिनिधिसभा/संविधानसभाको निर्वाचन लड्दा सधैंभरि बलियो साथ दिइरह्यो ।

बिर्सनै नसकिने दजाकोट

बिस्तारै दजाकोटमा सम्पर्क विस्तार भयो । हरि छन्तेल र जुद्ध छन्तेलको पहलमा त्यो गाउँ समयक्रममा एमालेलाई शतप्रतिशत मत खसाल्ने ठाउँका रूपमा विकास भयो । उहाँहरूका घर भरपर्दा सेल्टर बने, जहाँ हामीले जिल्ला कमिटीका बैठक गर्थौं । महत्त्वपूर्ण प्रशिक्षणहरू सञ्चालन गर्थौं । बोम खड्का तथा दिलशोभा पुनको भूमिगत विवाह पनि त्यहीं जुद्ध कमरेडको घरमा आयोजना गरिएको थियो ।

अरु त सबै ठिकै थियो, तर त्यतिन्जेल घरमा ट्वाइलेट बनाउने चलन बसिसकेको थिएन । सुरुसुरुमा साथीहरूले लोटामा पानी दिएर बुट्यानतिर पठाउनुहुन्थ्यो । समस्या के हुन्थ्यो भने सुँगुरहरू पनि सँगसँगै पिछा लाग्थे । बस्न पाएको छैन, टोकाँलाझैं गरी दिसा टिप्न आउँथे । सुरुसुरुमा त त्यत्तिकै फर्कियो । पछि साथीहरूले लड्डी पनि सँगै

दिएर पठाउनु भयो । बिस्तारै बानी पर्दै गयो । हरि छन्तेलकी मायालू आमालाई आज पनि सपनामा देखेजस्तै लाग्छ ।

केही वर्षअगाडि त्यो गाउँ आगलागीमा ध्वस्त भयो । सरकार र नागरिक स्तर लगायत सबैतिरको सहयोगबाट अहिले पुनःनिर्माण भएर अझ सुन्दर बनेको छ । राम थापा र उहाँको परिवार निकै सहयोगी थियो । राम आँखामा राखे पनि नबिझाउने जस्तो सज्जन र असाध्यै कुशल शिक्षक हुनुहुन्थ्यो भने आमा असाध्यै स्नेही ।

नाम मिल्दाको फजिती

२०३७ सालको सुरुसुरुको कुरा हो । सेल्टरको अभावसँग नराप्रोसँग जुझिरहेको थिएँ । उल्लीखोलामा तोयनाथ भन्ने साथीसँग सम्पर्क भयो, बेसीको गोठमा । कुरा गर्दै जाँदा पार्टीको समर्थनमा ल्याउन सकियो । उनले यो गोठ खेती गर्दा मात्रै प्रयोग हुने, त्यसैले आफूहरू बेसी नभएको बेला कहिलेकाहीं गाउँमै आउनु भए हुन्छ नि भने । एउटा सेल्टर भेटियो भनेर दड्ग परें । केही समयपछि उनको घर सोध्दै गाउँमा गएँ । गाउँलेहरूले ठूलै घर देखाइदिए ।

‘को हुनुहुन्छ भित्र ?’ भनेर सोधें, एउटी महिला निस्कन् । तोयनाथको साथी, उहाँलाई भेट्न आएको भनेँ । उनले ‘उल्लीखोलातिर जानुभएको छ, अलिबेरमा आउनु हुन्छ, बस्दै गर्नुस्’ भनिन् । भान्सा भए नभएको सोधिन् र खाना बनाउन भित्र पसिन् । अलिअलि अलमल त भएको थियो— साथी भने भर्खरकै छ, तर श्रीमती त चालिसमाथिकी देखिन्छिन् ! तर सोध्न मेसो परेन । एकछिनपछि उनी ‘भान्सा तयार भयो, भित्र जाउँ’ भन्दै पानीको आमखोरा लिएर आइन् । ‘तोयनाथजी आएपछि सँगै खाउँला नि !’ भनें, ‘होइन हजुरले लिँदै गर्नुस्’ भनिन् । नाई भन्न मिलेन, अन्कनाउँदै भान्सामा पर्सेँ । धेरै परिकार सहितको भान्सा रहेछ ।

पहिलो गाँस लिएको मात्र के थिएँ, बाहिर जुत्ताको टकटक आवाज आयो । श्रीमती हतारहतार बाहिर निस्कन् । बुढाबुढीको कुरा भित्रैसम्म सुनियो ।

‘भित्र पाहुना आउनु भएको छ ।’

‘को पाहुना ?’ रोबिलो स्वर सुनियो । मन झसङ्ग भयो ।

‘खोई, तपाईंको साथी भन्नुहुन्छ ।’

‘को रहेछ खोईखोई !’

त्यसपछि ढोकामा एउटा पचपन्न/साठी उमेरका, दौरा-सुरुवाल लगाएका, जुँगा बटारेका एक जना मान्छे देखिए । म नराप्ररी झस्किउँ ।

‘को हो, मेरो साथी भन्ने ? कहाँबाट आएको ?’ उनले भित्र पस्दै हकारे । हातको गाँस हातैमा, मुखको गाँस मुखैमा भयो । कहाँ आएर फसेँ म ?

‘म त तोयनाथलाई भेट्न आएको । घर सोध्दै आएको, गाउँलेले यही बताइदिए । झुक्किँछु कि क्या हो ?’ मुखको गाँस खेलाउँदै सुस्तरी भनेँ ।

‘ए, त्यो तोइने ?’ उनले एकदमै हेपेर भने, ह्यास्स वर्गीय दुर्गन्ध आयो । ‘तिमी त्यसको पो साथी, के गछौं ? घर कहाँ हो ? किन डुल्दै हिँडेको ? के काम छ ?’ पुलिसले भन्दा बढी केरकार गर्न थाले । अपमानले सीमा नाघ्यो ।

‘हेर्नुस्, म तोयनाथलाई भेट्न आएको हुँ । गाउँलेले यही घर बताइदिए, त्यसैले आएँ ।’

‘दुई कौडीको मान्छेसँग मलाई दाँज्ने ?’ उनी त्यत्तिकै मुर्भुरिए ।

मैले सफाइ दिन खोजेँ । माने पो !

‘अचेल गाउँगाउँ डुल्ने र समाज भाँड्दै हिँड्ने अराष्ट्रिय तत्वहरू बढ्न थालेका छन् भन्छन् । तिमी पनि त्यस्तै त होइनौ ?’ फेरि हकारे ।

अब भने अति भयो । मैले फेरि नाम मिलेका कारण आफू झुक्किएको, आफू शिक्षक भएको र भासेँतिर जान लागेको बताएँ । अलमलमा परेकी श्रीमतीले खाना सक्याएर जानूस् न भन्दै थिइन् । निलिए पो !

खाना अधुरै छाडेर बाहिर निस्किएँ ।

तघालो नाघेर बाटोमा पुग्दा समेत उनी गनगनाउँदै थिए- ‘कहाँकहाँबाट आउँछन् यस्ता, खानाका कालहरू ?’

होस्ल्याडे तालले गर्दा प्रहरी हिरासतमा

२०४३ को राष्ट्रिय पञ्चायत निर्वाचनमा पार्टीले गुल्मीमा कमलराज श्रेष्ठलाई जनपक्षीय उम्मेदवार उठाएको थियो । मतगणना चल्दै थियो । हामीहरू तम्घास ठाडो गल्लीमा सोमनाथ सापकोटाहरूले चलाउनु भएको एउटा होटलमा लुकीछिपी बसेका थियौं । प्रतिस्पर्धा नै थियो, त्यसैले मतको अपडेट पाउने खसखस त हुने नै भयो । म

हातमा बुथहरूको चार्ट सहितको फारम बोकेर सुटुक्क निस्कें र जिल्ला अदालतको कम्पाउन्डबाहिर पुगें। यसो चिहाएर हेर्न खोज्दैथें, पछाडिबाट कसैले समायो। यसो हेर्छु त पुलिस। झसङ्गे भएँ। ‘साबले बोलाउनु भा’छ, हिँड्नुस्,’ उसले आदेश दियो। केही भन्न खोज्दैथें, ‘जे भन्ने हो उतै भन्ने, छिटो हिँड्नुस्’ भनेर हप्कायो। उम्किनै उपाय थिएन, लुरुलरु पछि लागें। जिप्रकामा पुग्दा हाम्रै गाउँकी सरस्वती गौतम सुटुक्क निस्केको देखें। ‘पालिकी’ भनेर चिनिने उनी प्रशासनकी बफादार सुराकी, पञ्चहरूसँग पहुँच भएकी र उद्वण्ड महिला थिइन्। ए, कारण यो पो रहेछ ?

उनीहरूले मलाई इन्स्पेक्टर बस्ने कोठाको छेउमा राखे। मनमा छटपटी भयो। विष्णु पौडेल लगायत कमरेडहरूले खोज्दै होलान्, म भने थुनामा छु। साथीहरूलाई थाहा छैन। आफ्नै लापरबाहीले गर्दा प्रहरी फन्दामा परेको थिएँ। मलाई किन बढी जान्ने हुन परेको ? आफैँलाई गाली गरें।

झण्डै एक घण्टासम्म पनि कोही सोधपुछ गर्न आएनन्। यसो विचार गरें— मलाई चिन्ने तिनै महिला हुन्, उनी बाहिर निस्कन्। सायद आफैँले पक्डाएको भन्ने नपरोस् भन्ने चाहेकी होलिन्। मलाई चिन्ने यहाँ खासै कोही छैनन्। एकपटक कोसिस गरिहेरुं न त !

प्रहरी जवान नजिकै थियो, उसलाई ‘मलाई यहाँ किन ल्याएको ? किन यतिबेर यत्तिकै राखेको ?’ भनेर हप्काउने शैलीमा सोधें। उसले ‘खोइ हजुर, मलाई त थाहा छैन। सा’बलाई थाहा होला’ भन्यो। झर्केजस्तो गर्दै सा’बलाई बोलाउन भनैं।

एकछिनपछि इन्स्पेक्टर आए। मैले त्यही प्रश्न दोहोर्‍याएँ। उनले ‘तपाईं प्रदीप ज्ञवाली होइन ?’ भने। मैले छक्क परेजस्तै गरेर भनैं— को प्रदीप ज्ञवाली ? मेरो नाम त रामप्रसाद खनाल हो, घर अर्घाखाँची ढाकाबाड। रामपुर कृषि क्याम्पस पढ्छु। आँपचौरमा कफीको अध्ययन गर्न भनेर गएको थिएँ। फर्किँदा तपाईंहरूले त्यत्तिकै अल्लडाइदिनु भयो। साँझ पर्न थाल्यो, म कसरी आज घर पुग्ने ?’

इन्स्पेक्टर अलमलमा परेको स्पष्ट देखियो। उनले अनकनाउँदै ‘तपाईं त बलेटक्सारको प्रदीप ज्ञवाली, झापाली कम्युनिस्ट भन्ने पो थियो त। फरक परेछ कि क्या हो ?’ भने। मैले फेरि जोड दिएर आफ्नो पूर्वोक्त परिचय दोहोर्‍याउँदै उनीहरूलाई दपेट्न थालें। उनले यताउति कसैलाई खोजे। मलाई चिन्ने त्यहाँ कोही थिएनन्, पालिकी बाहिर निस्किसकेकी थिइन्। अहिले जस्तो मोबाइलमा कल गरेर बोलाउन सम्भव

थिएन । मेरो प्रस्तुति विश्वास लाग्ने खालकै थियो । के सोचेर हो कुन्नि, इन्स्पेक्टरले 'झुक्किएछ हजुर, सरी है !' भन्दै छाडिदिए ।

जतिसक्दो छिटो त्यहाँबाट निस्कें र सासै नफेरी मरेडतिर लागें । उहाँ पुगेपछि मात्रै कमरेडहरूलाई यस अनपेक्षित दुर्घटनाका बारेमा खबर पठाएँ, आत्मालोचना सहित ।

अर्घाखाँचीतिर

२०४३ को फागुनमा अन्तर्राष्ट्रिय श्रमिक महिला दिवसको आवश्यक संयोजन गर्न जानुभएका कमरेड कोशल पोखरेल खज्याङ नजिकै गिरफ्तार हुनुभयो । त्यतिबेला गुल्मी-अर्घाखाँची संयुक्त जिल्ला कमिटी क्रियाशील थियो र उहाँले अर्घाखाँचीको भूगोल हेर्नुहुन्थ्यो । जिल्ला कमिटी बैठकले मलाई अर्घाखाँची पठाउने निर्णय गर्‍यो । कमरेड विष्णु पौडेलले मलाई चिदिका, बलकोट, खिदिम, पाली, सन्धिखर्क, खन र मरेडतिरका सेल्टर तथा सङ्गठन चिनाउँदै लैजानुभयो ।

पुष्पलाल समूहकै कार्यकालमा अर्घाखाँचीमा बलियो सङ्गठनात्मक आधार निर्माण भएको थियो । २०१८ सालपूर्व गुल्मी र अर्घाखाँची एउटै जिल्ला गुल्मीका रूपमा थिए । यहाँ २०१६ सालको उपनिर्वाचनमा कम्युनिस्ट पार्टीले खुविराम आचार्यलाई उम्मेदवार बनाएपछि पार्टीको प्रचार र सङ्गठनका कामहरू औपचारिक रूपमा सुरु भएका थिए । २०१८ पछि प्रशासनिक रूपमा दुई जिल्ला छुट्टिए । अर्घाखाँचीको पार्टी निर्माणमा मोदनाथ प्रश्रित तथा शिक्षकका रूपमा आउनु भएका नेत्रलाल अभागी, वीरबहादुर सिंह जस्ता अग्रजहरूको पनि विशेष योगदान थियो । जालीफटाहाविरुद्ध धेरै आन्दोलन भएका थिए । कमरेड जीवराज आश्रितको संयोजनमा भएको २०३० कार्तिक २६ गतेको किसान आन्दोलन विशेष थियो । पुष्पलालसँग दूरी बढाउँदै लगेका केशरमणि पोखरेलको महत्त्वाकाङ्क्षाले घटित बर्रे घटनापछि भने अर्घाखाँचीमा बर्बर दमन भयो । हेमनाथ भुसाल, बुद्धि रायमाझी, वेदुराम भुसाल, नेत्र ढुङ्गाना, लीला ढुङ्गाना, रामचन्द्र पौडेल र प्रभाकृष्ण पौडेल लगायत साथीहरूले कसैले १० त कसैले १३ वर्षको कठोर जेलजीवन र यन्त्रणा भोग्नु पर्‍यो । पीताम्बर भुसाल, गुणनिधि भुसाल, नारायण खनाल, टेकराज खनाल, मीन पौडेल लगायत धेरैले मुद्दा, वारेन्ट, यातना र केही समय कारागार चलान हुनुपर्‍यो । जेलमा रहनु भएका कमरेडहरू जेलमै नेकपा (माले) सँग आबद्ध भइसक्नु भएको थियो । बाहिर कुनै समूहमा आबद्ध नभई स्वतन्त्र बसिरहेका साथीहरूले पनि पछि नेकपा (माले)सँग आबद्ध हुने निर्णय गर्नुभयो । दमन र अर्घा मूर्ती काण्डको नकारात्मक प्रचारको असर गहिरै थियो । तर सङ्गठन पनि क्रमशः विस्तार भइरहेको थियो ।

यस्तै पृष्ठभूमिमा म अर्घाखाँची पुगेको थिएँ।

२०४३ को अन्त्यदेखि २०४७ सालको सुरुसम्मका तीन वर्ष अर्घाखाँचीमा भूमिगत जीवन बिताउँदाका स्मृतिहरू मनमा जीवन्त छन्। त्यसो त, म २०५० जेठसम्म अर्घाखाँचीमा रहेँ र पार्टी खुला भइसकेपछि सङ्गठन विस्तारमा असाध्यै क्रियाशील रहेँ। त्यहाँ रहँदाबस्दा कमरेडहरूले दिनुभएको मायाले अहिले पनि ऊर्जा दिइरहेको अनुभूति हुन्छ।

अर्घाखाँचीमा हामीले सयौँ सेल्टर निर्माण र प्रयोग गर्थौँ। मरेड, छत्रगन्ज, चिदिका, खिदिम, पाली, धनचौर, खन, खनदह, डिभर्ना र हंशपुर हाम्रा बलिया जनाधार भएका गाउँहरू थिए। त्यहाँ सुरक्षित सेल्टरहरू थिए। सदरमुकाम आसपासका क्षेत्रमा पनि हेमनाथ भुसाल, नेत्र ढुङ्गाना, गणेश भुसाल र धर्म पौडेल (कुर), नारायण दाइ (गच्छेखोला), सिद्धिप्रसाद ज्ञवाली (भालुखोला) लगायत भरपर्दा आश्रय थिए। त्यसैले अर्घाखाँचीमा रहँदाबस्दा सेल्टरको अभाव भएन। अर्घा अँधेरीमा टीकाराम आचार्यको घर र बाँगी तिलकराम खनालको घर पनि हामीले बाक्लै प्रयोग गर्थौँ। टीकाराम पुष्पलालकालमा पार्टी जिल्ला कमिटीको सदस्य हुनुहुन्थ्यो। त्यतिबेला विद्यार्थी अगुवाका रूपमा रहनु भएका छोरा चेतनारायण आचार्य आज पार्टी केन्द्रीय कमिटी सदस्य र लुम्बिनी प्रदेशको मुख्यमन्त्री हुनुहुन्छ।

चौथो महाधिवेशन आयोजना गर्ने आँट

२०४५ को अन्त्यतिर कमरेड माधव नेपाल र ईश्वर पोखरेलहरू धनचौर आउनुभयो। हामी पीताम्बर भुसालको घरमा थियौँ। चौथो महाधिवेशन गर्न सकिने सम्भाव्य स्थानहरूको खोजी गर्न भनिए अनुसार हामीले खगीश्वर पन्थीजीको घरलाई 'मार्क' गरेका थियौँ। सबै त्यो घर हेर्न गयौँ। अलिकति खर्च गरेपछि गोठमा महाधिवेशन स्थल बनाउन सकिने स्थिति देखियो। सदरमुकामबाट ५/६ घण्टा र ठाडाबाट पनि ३/४ घण्टा दूरीमा भएको धनचौरमा सुरक्षाको समस्या खासै थिएन। अर्घाखाँची जिल्ला कमिटी सबै दायित्व बहन गर्न तयार थियो। पीताम्बर भुसाल, तारा भट्टराई, खगीश्वर पन्थी लगायत साथीहरूले दहिलो भरोसा दिनुभएको थियो।

तर बाहिरबाट आउने कमरेडहरूलाई राजमार्गबाट ल्याउन भने लामो दूरी पर्ने भयो। पछि चौथो महाधिवेशन २०४६ भदौमा सिरहामा आयोजना भयो। म पनि त्यस महाधिवेशनमा सहभागी भएँ।

पीताम्बरजीकै घरमा मैले जाल्पा र कोमलका हातबाट तिहारको टीका लगाएको छु । बहिनीको अभाव पूर्ति गरेको छु ।

आकाशजस्तै फराकिलो मनकी मनशोभा

सन्धिखर्कमा हामीले अत्यधिक प्रयोग गर्ने सेल्टर थियो गुणनिधि भुसालको 'हिमाली कटेज' । चिटिक्कको सानो घर, आउन जान सजिलो । गुणनिधिजी सम्पन्न, पुरानो राजनीतिकर्मी र २०४४ पछि अर्घाखाँची जिल्ला पञ्चायतका जनपक्षीय उपसभापति समेत भएका कारण मान्छेको आवतजावतमा प्रशासनको त्यति आँखा नजाने । त्यसैले त्यो रुचाइएको सेल्टरमध्ये थियो ।

तर त्यो घर रुचाइनुको मुख्य कारण थियो मनशोभा भाउजूको मायालू, सदाबहार हँसिलो र अथक आतिथ्य । हामी रातविरात जान्थ्यौँ, तर भाउजूको हात रातको १२ बजे होस् कि दिउँसोको दुई बजे, मिठो खान पस्केर दिन हरहमेसा तयार हुनुहुन्थ्यो । तुङ्गभद्र, धरती, शारदा र हिमाली किरण सबै असाध्यै मायालु नानीहरू । त्यहाँ जाँदा हामीले सबै थकाइ बिर्सन्थ्यौँ ।

गुणनिधि दाइको पारी बिर्तीमा पनि घर थियो । त्यहाँ वृद्ध हुँदै गर्नुभएका विष्णुप्रसाद भुसाल बुबा (कुनै बेला पार्टी जिल्ला कमिटीका सदस्य समेत), आमा र दुई भाउजूहरू बस्नु हुन्थ्यो । छोरी सावित्रा काठमाडौँमा अखिल छैटौँको नेतृत्वमा र छोराहरू राजमुकुट र पपुलर जेन्टिल पनि विद्यार्थी राजनीति र पेसामा आबद्ध थिए । पार्टीका कतिपय बैठक हामीले बिर्तीमा गरेका छौँ, फराकिलो ठाउँ र यताउता निस्कन वैकल्पिक बाटोहरू पनि भएकाले ।

२०४६ सालको आन्दोलनको तयारी गर्न बोलाइएको जिल्ला कमिटीको बैठक २०४६ सालको माघ २ गते त्यहीँ आयोजना गरिएको थियो । बैठक चलदाचल्दै अचानक बुबा आँटीमा आउनुभयो र सासैसासले 'तुरुन्त भागिहाल, पुलिसले घर घेराउ गर्न थाल्यो, म एकछिन अलमलाउँदै गर्छु' भन्नुभयो । साथीहरूले आन्दोलनको सबै अखित्तयारी हतार-हतार म (सचिव) लाई दिनुभयो । केही सेकेण्डमै बैठक समापन गरेर सबैभन्दा पहिले रामजी घिमिरे, गणेश गौतम र जयप्रकाश किसानलाई पछाडिको ढोकाबाट निस्कन लगायौँ । प्रहरीहरू चिया खाँदै थिए, उनीहरूलाई बुबाले कुनैकुरामा अलमल्याउनु भएको थियो । पहिलो लट साथीहरू सुरक्षित निस्केपछि पीताम्बर भुसाल र पीताम्बर सारुलाई निस्कन लगायौँ । उहाँहरू पनि उम्किन सफल हुनुभयो ।

अन्त्यमा म, गुणनिधि भुसाल र नेत्र क्षेत्री बर्को ओढेर कुरतिर लाग्यौं। साथीहरूलाई जोगाउन सकेकोमा अलि ढुक्क थियौं। अरु बेला बुट्यान र वनजस्तो देखिने कुरको पाखो माघको पतझडमा उजाड र पारि सन्धिखर्कबाट छयाङ्ग देखिने खालको रहेछ, हामीले ख्यालै गरेनछौं ! तर अरु उपाय थिएन। केही गरी कुरको स्कुलसम्म निस्कन पाइयो भने त्यहाँबाट अर्घातिर जाने र नेपाली काङ्ग्रेसका नेताहरू रेवती भुसाल र राममणि ज्ञवालीसँग सहकार्य गर्ने योजना थियो। तर स्कुलमुनिको चौपारीमा पुग्दा हामी प्रहरी 'एम्बुस' मा पर्न्यौं।

'नमस्कार है उपसभापतिज्यू, हामी त हजुरलाई खोज्दै आएको, यहाँ पो भेट भयो !' हामीलाई कुरेर बसेका प्रहरी टोलीको भीडबाट सईले व्यङ्ग्य गर्दै भने। हामी निरूपाय थियौं। प्रतिरोध गरेर भाग्न सकिने अवस्था पनि थिएन। 'अँ, हामी त यसो गाउँतिर जाँदै थियौं। तपाईंहरू कता नि ?' गुणनिधिले थाहा नपाएजस्तो गरेर सोध्न भयो। 'उपसभापतिज्यू पनि ! हाकिम सा'बले तपाईंहरूलाई ल्याउन भन्नुभएको छ। साथीहरू तपाईंहरूलाई खोज्दै पारि घर पनि गएका थिए। ए, प्रधानज्यू पनि साथै हुनुहुँदो रहेछ ! हजुर पनि हिँड्नु पर्ने भो।' यतिन्जेल गुणनिधिमा केन्द्रित उनीहरूको ध्यान नेत्र क्षेत्रीतिर समेत गयो। उहाँ सीतापुरको जनपक्षीय प्रधानपञ्च हुनुहुन्थ्यो।

मलाई माइन्टुट र अन्य कागजात बाटैमा नष्ट नगरेकामा ठूलो पछुतो भयो। साथमा अपानि थियो, भर्खरै सम्पन्न लुम्बिनी क्षेत्रीय कमिटीको बैठकका निर्णय नोटहरू थिए र जिल्ला कमिटीको माइन्टुट लगायत महत्त्वपूर्ण कार्ययोजना पनि थिए। अब केही गर्न सकिने ठाउँ थिएन।

यतिन्जेलसम्म उनीहरूको ध्यान गुणनिधि र नेत्र क्षेत्रीमै केन्द्रित थियो। झिलिक्क मनमा सुझ्यो— एउटा 'चान्स' किन नलिने ? उम्किन सकियो भने ठिकै छ, अन्यथा गिरफ्तार हुनु त छँदैछ। सोझो पारामा गुणनिधिलाई भनौं— 'उपसभापतिज्यू, म जान्छु। केटी पनि खासै मन परिनँ, माइतीका मान्छेहरू त साह्रै घमण्डी लाग्यो। जिन्दगी जाने कुरा छ, त्यसै त कसरी 'हुन्छ' भन्नु र ?' जुँघा चल्यो कि कुरा बुझ्यो भनेझैं भयो। गुणनिधिले सहजै भन्नुभयो— 'त्यही त माइसाब ! कसैकी नभएकी छोरी उनीहरूकी मात्र छ जस्तो गरे। तपाईंजत्तिको मान्छेलाई केटी त जत्ति पाइन्छन्। अहिलेलाई जानूस्। वैशाखसम्म जसरी पनि पार लगाउँला, मैरे जिम्मा भयो।' यो संवाद यति सहज र स्वाभाविक लयमा भयो कि पुलिसहरू साँच्चै अलमलिए। पल्याकपलुक गर्दै थिए, म बिदा मागेर बिस्तारै ओरालो लागें। मलाई त्यो बाटोका चप्पाचप्पा थाहा थियो।

एक मिनेट मात्रै समय पाए त !

दौडन पनि मिलेन, तर म हतारहतार ओर्लिँँ। कुइनेटो आयो, अब म केही सुरक्षित थिएँ। दौडेर बुद्धि रायमाझीको घर पुगेँ र लामो सास फेरेँ। घर आमा हुनुहुन्थ्यो र एक डेढ वर्षकी सिर्जना पनि। मामाको काखमा बस्न पाएर उनी फुरुङ्ग परिन्। बुद्धि र बिजुला आउनु भएपछि मैले सबै कथा सुनाएँ।

त्यो घर पनि मेरो प्यारो आश्रय थियो।

असफल आन्दोलनका यातना र ग्लानि

रामजी घिमिरे राम्रो सम्भावनायुक्त कार्यकर्ता हुनुहुन्थ्यो— वैचारिक रूपमा तीक्ष्ण, कुशल वक्ता र सङ्गठक पनि। उहाँ गिरफ्तार हुनुभयो। उहाँलाई दिइएको चरम यातनाका खबर सुनेर सेल्टरमा मन तड्पिइरहन्थ्यो। यद्यपि गर्न सकिने केही थिएन। जेल जीवन पूरा गरेर उहाँ फेरि उत्तिकै सक्रियताका साथ काममा जुट्नुभयो।

२०४५ सालमा भारतले नाकाबन्दी सुरु गरेपछि पार्टीले आन्दोलन उठाउने निर्णय गर्‍यो। नाकाबन्दीका कारण पञ्चायती सत्ता कमजोर भएका बेला जनआन्दोलन उठाउन सकियो भने छिटो सफल हुन सकिन्छ भन्ने विश्लेषण थियो, जुन आखिरमा गलत ठहरियो। हामीले जिल्लामा व्यवस्थित योजना बनायौँ। पहिलो दिनको कार्यक्रममा मोती खनाल, तुङ्ग भुसाल, विष्णु आचार्य, केशव लगायत साथीहरूले जुलुसको नेतृत्व गर्नुभयो। तर दमन भयो, साथीहरू गिरफ्तार हुनुभयो र निर्मम यातना भोग्नुपयो। यातनाका कारण साथीहरू चिच्याएको आवाज बाहिरै सुनिन्थ्यो भनेर भेट्न जानेले खबर ल्याउँदा ज्यादै पीडाबोध हुन्थ्यो। यद्यपि यो पार्टीको निर्णय थियो, तर पनि साथीहरूलाई पठाउने योजना मैले बनाएकाले त्यो यातनाले मेरो मनमा ग्लानिबोध भइरह्यो। २०४५ को यस दमनको असरले गर्दा २०४६ सालको आन्दोलन उठाउन हामीलाई केही समय निकै गाह्रो भयो।

सम्झनाको क्यानभासका विभिन्न सेल्टरहरू

मरेडको अमिलेमा हेमराज आचार्यको घर त्यतातिरको हाम्रो सुरक्षित आश्रय थियो। बार्धक्यतिर उक्लिँदै गर्नुभएका हेमराज विधुर हुनुहुन्थ्यो। पार्टीप्रतिको उहाँको भावना कति उच्च र पवित्र थियो भने गाउँ कमिटी बनेपछि लेभीको कुरा हुँदा हाइस्कुलमा हेडसरका रूपमा कार्यरत कमरेडले दिएको महिनाको रु. ७५ (जो त्यतिबेलाको हिसाबमा आफैँमा उच्च रकम थियो) भन्दा बढी ८० रुपैयाँको लेभीको प्रतिबद्धता व्यक्त गर्नुभएको थियो। हरेक महिना कहाँकहाँबाट पैसा जुटाएर समयमै तिर्नुहुन्थ्यो। छोराहरू बाहिर पढ्न गएका बेला घरको भातभान्सा लगायत सबै काम आफैँ सम्हाल्नुहुन्थ्यो।

छोरा किशोर पछि गुल्मी जिल्ला कमिटीको नेताका रूपमा स्थापित हुनुभयो। बुहारी सावित्रा पनि पार्टी नेतृ हुनुहुन्छ। अर्का छोरा रमेश र छोरी कविता पनि सक्रिय थिए।

ऋषि आजाद, तीर्थ आचार्य, टानबहादुर पाण्डे, पछाउँ बन्धुहरू (अमिले), धर्म सर, गङ्गा म्याडम र चुरामणि भुसाल (छेंडाठाँटी), नारायण सन्तोषी (काउले), श्री र विष्णुमाया उपेक्षित, दिल सर, प्रदीप शाह र माधव पन्थी (छत्रगन्ज), कृष्ण पन्थी र ध्रुव पाण्डे (बल्कोट), घनश्याम ज्ञवाली लगायत ठूलाखर्कको लगभग सिङ्गै गाउँ सेल्टरका रूपमा प्रयोग गरिन्थे। खिदिम गणेश गौतम, जयप्रकाश किसान र टेकराजजीको घर पनि अत्यधिक प्रयोग हुन्थे।

एकपटक किसानजीको घरबाट निस्केर कमरेड विष्णु पौडेल र मैले दुर्गा खोलामा धेरै बेर नुहायौं। भोकले पेटमा मुसा दौडिन थाले। कुखुरे देउरालीको एउटा पसलमा चना पकाएर राखेको रहेछ, मगायौं। मैले त खुरुखुरु खाएँ, विष्णु कमरेडले भने ओल्ट्याड-पल्ट्याड गर्न थाल्नुभयो। ईश्वर पोखरेलले जहिल्यै प्रयोग गर्ने थेंगो 'नाकनिकेका भागमा झुसिल्लिकरा' सापटी लिएर उहाँलाई जिस्क्याउँदै थिएँ, नभन्दै उहाँको प्लेटमा त भुँडी पल्टाएको मृत बिच्छी पो फेला पन्थो ! उहाँले त एकदाना खानुभएको थिएन, मलाई भने खाएको उल्टी गरुँ कि के गरौं भयो। दिनभरि दिगमिग भइरह्यो।

खनदहमा जनार्दन खनाल र जीवन चौहानको घर त्यस्तै ज्यादै प्रयोग हुने सेल्टर थिए। एकपटक हामीले जनार्दनका घरमा लामो प्रशिक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गरेका थियौं। आमाले असाध्यै ठूलो सहयोग गर्नुभएको थियो।

कुर पूर्व दाइ (मेघनाथ चुँदाली) को घर मैले अत्यधिक प्रयोग गरेको सेल्टरमध्ये पर्छ। उहाँ निम्नमध्यम किसान परिवारको हुनुहुन्थ्यो। तर हामी जति जना, जतिबेला र जहिले गए पनि उहाँको घर हाम्रो स्वागतका लागि तन्तयार हुन्थ्यो। अनेमसङ्घको पहिलो सम्मेलन पनि हामीले यहीं गरेका थियौं।

पवित्रा दिदी र कृष्ण पौडेल, डिल्लीराज गैरे, ऋषिकेशव घिमिरे र भाउजू नारायण श्रेष्ठ, नेत्र क्षेत्री, गोबर्द्धन थापा लगायत साथीहरूका घर अहिले पनि मानसपट्टमा सिनेमाका दृश्यझैं घुमिरहन्छन्।

डेरामा आश्रय दिने शिक्षक र कर्मचारीहरू

साढे १० वर्ष लामो भूमिगत जीवनमा धेरै शिक्षक र कर्मचारीका डेराहरूले मलाई सुरक्षित सेल्टर दिए। डा. विधान पौडेल र डा. बाबुकाजी श्रेष्ठ (त्यतिबेला हेल्थ

असिस्टेन्ट) को डेरा (मजुवा), नारायण आचार्यको डेरा (तम्घास), गणेश तिमिल्सिनाको डेरा (मजुवा), मुक्ति ढकालको कोठा (शान्तिपुर), छायादत्त वाशिष्ठ र गोपाल पन्थीका कोठा (वामीटक्सार), भीमकान्त ज्ञवाली, नेत्र थापा, गिरिबहादुर कुँवरहरूका कोठा (ठूलो लुम्पेक), अनि कविराज रेवती पौडेलको डेरा (पूर्तिघाट) लगायतले हामीलाई सम्पर्क सूत्र निर्माण, आउँदा-जाँदा खान-बस्न र चिठीपत्र आदान-प्रदानमा ठूलो गुन लगाएका छन्। अहिले प्रतिनिधिसभा सदस्य र पार्टी पोलिटव्युगो सदस्य रहेका सूर्य थापालाई मैले नरेन्द्र क्षेत्री सरको हंशपुरको डेरामा पहिलो चोटि साना, तेजतर्रार र सम्भावनायुक्त विद्यार्थीका रूपमा भेटेको थिएँ।

चैतमा बहुदल, जेठमा खुला

सुरुमा आन्दोलन खासै उठाउन नसकिए पनि चैत लागेपछि भने बिस्तारै माहौल उठ्दै गयो। चैत १० गते अर्घातोषमा विशाल जुलुस प्रदर्शन र सभा भयो, गाउँगाउँमा आन्दोलनको आँधी उठ्न सुरु भयो। सदरमुकाम वरिपरि रातिमा मसाल जुलुसहरू निस्कन थाले, रुख-रुखमा काला झण्डा झुण्डिन थाले। म नेत्र ढुङ्गानाको घरमा बसिरहेको थिएँ। आमा असाध्यै स्नेही हुनुहुन्थ्यो। राति ११ बजे रेडियो नेपालले राजाद्वारा पार्टीमाथिको प्रतिबन्ध हटाइएको घोषणा सुनायो। हामीले राति नै खुसीयाली मनायौँ। भोलिपल्ट खुला मञ्चमा विशालसभा भयो।

पञ्चायतको पूर्ण अन्त्य भएको थिएन, मनको संशय मेटिएको थिएन। त्यसैले म केही समयसम्म आफ्नो सार्वजनिक पहिचान सहित प्रस्तुत भइँनँ। वैशाख दोस्रो साता कमरेड केपी शर्मा ओलीको प्रमुख आतिथ्यमा सम्पन्न जिल्लास्तरीय भेलाको अध्यक्षता पनि जिल्ला कमिटी सचिव 'सुबोध' का रूपमा गरें।

तर यो अलमल लामो समय रहिरहन सम्भव थिएन। मुलुक नयाँ राजनीतिक कोर्समा गइसकेको थियो। पार्टीका सबै नेताहरू खुला भइसक्नु भएको थियो। २०४७ जेठ ६ गते नेकपा (मसाल) ले आयोजना गरेको सहिद टङ्क भुसाल स्मृति दिवसको कार्यक्रममा पार्टी प्रतिनिधिका रूपमा मैले बोल्ने तय भयो। त्यस दिन बिहान घटित रमाइलो घटना अहिले पनि सम्झिरहन्छु।

उही हिमाली कटेजमा बसिरहेका थियौँ। रामजी घिमिरे साथमै हुनुहुन्थ्यो। उहाँले 'एकछिन पछि तपाईंको नाम सार्वजनिक भइहाल्छ, त्यसैले अहिल्यै भन्नूसू न' भनेर निकै जोड गर्नुभयो। धेरै कर गरेपछि मैले ठट्टैठडामा 'भनूँ त ?' भनेर सोधें र 'मेरो नाम विनोद घिमिरे' हो भनँ। आफ्नो प्यारो कमरेड आफ्नै थरको रहेछ भन्ने सुनेर उहाँ तिन

छक्क पर्नुभयो र 'साँच्चै !' भन्दै उफ्रिनु भयो । मलाई भने ठट्टामै सही, यसरी नढाँटोको भए हुने, उहाँको भावनामा चोट पुऱ्याएँ कि भन्ने लाग्यो । पछि उहाँ अलिकति खिन्न देखिनुभयो ।

त्यसै दिनदेखि मेरो झण्डै साढे १० वर्ष लामो भूमिगत यात्रा समाप्त भयो ।

सेल्टर अर्थात् आमाहरू

सेल्टरको निर्माण र व्यवस्थापन आफैँमा चुनौतीपूर्ण विषय थियो । निरङ्कुश तानाशाही शासन व्यवस्थामा, प्रशासनले टाउकाको मूल्य तोकेका र भेटे 'इन्काउन्टर' गर्ने ती अँध्यारा दिनमा, नाम, थर, ठेगाना केही थाहा नभएका नेकपा (माले)का नेता-कार्यकर्तालाई सुरक्षित रूपमा लुकाउनु, उनीहरूको खानपिन, दिसापिसाब र स्वास्थ्यको ख्याल राख्नु, त्यसका लागि छिमेकी, आफन्त र अन्य प्रियजनसँग पनि टाढिन तयार हुनु, कहिलेकाहीं हप्तौँसम्म चलने बैठक, भेला र प्रशिक्षणको जोहो गर्नु, पार्टीका बहुमूल्य र गोप्य दस्तावेज एवं सामग्रीको राखनधरन गर्नु सामान्य भावना, निष्ठा, इमान्दारी र आँटले हुने विषय थिएन । प्रशासनले थाहा पाएमा आफैँले चरम यातनासहित जेल भोग्नुपर्ने अवस्था थियो, जसरी आफ्नो घरमा फेला परेका केशरमणिका कारण टेकराज खनालले चरम पीडा भोग्नुपरेको थियो । तर सेल्टरदाताले यी सबै कुरा झेलेर पनि हामीलाई लामो समय आश्रय दिनुभयो । चिन्दै नचिनेका व्यक्तिहरूको साथ लगाएर छोरी चेलीहरूलाई सङ्गठनको काममा पठाउनु भयो, घरको भण्डारघरको चाबी सुम्पनु भयो । हामीले घरमा पुगअपुग के छ भनेर सोधपुछ गरे पनि सघाउन सक्ने अवस्थामा थिएनौँ । उहाँहरूले गाँस काटेर हामीलाई खुवाउनु भयो, आफू नाङ्गै सुतेर पनि हामीलाई न्यानोमा राख्नुभयो । चाडबाडमा पाकेको मिठो मसिनो कमरेडहरू आएर खालान् भनेर राखिदिनुभयो । मिठा फलफूल र यदाकदा पाक्ने चामलको भात हामी आएकै बेला पकाएर खुवाउनु भयो । उहाँहरूका यी योगदानहरू अतुलनीय, अविस्मरणीय र स्तुत्य छन् ।

त्यसो त, हामी पनि सेल्टरमा परिवारकै सदस्य भएर बस्यौँ । गोपनीयता जोगाउँदै घरका काममा सकदो सहयोग गर्थौँ । भाँडा माइने, तरकारी केलाउने, मकै छोडाउने, नानीहरूलाई पढाइदिने, उहाँहरू बाहिर काममा गएका बेला भित्र सरसफाइ गर्ने लगायत काममा सघाइलाग्यौँ । नानीहरू हामीलाई देखेर हुरुक्क हुन्थे र सेल्टरका ती नानीहरू पछि गएर असल स्कुलिडसहितका कार्यकर्तामा विकास पनि भए । घरायशी समस्या, झैझगडालाई सल्टाउन सहयोग गर्ने, हुर्केका छोराछोरीका लागि उपयुक्त जोडी खोजिदिने काम पनि पार्टी कामका अङ्गकै रूपमा विकास गर्थौँ । ज्वरो नाप्ने, सुई लगाउने, सामान्य औषधोपचार गर्ने, औषधि ल्याइदिने या उपचारका लागि सहजीकरण गर्ने काम

पनि गन्यौँ । रहँदाबस्दा सेल्टरदाता र भूमिगत कार्यकर्ताहरू एउटै परिवारका सदस्यसरह बन्यौँ । एउटा कार्यक्षेत्रबाट अर्को क्षेत्रमा सरुवा हुँदा भावुकता र पीडामा दुवैतिरबाट आँसु बगायौँ । हुन पनि फेरि भेट हुन्छ कि हुँदैन भन्ने टुङ्गो नभएको युगमा बाँचिरहेका थियौँ हामी त्यतिबेला ।

मलाई सेल्टर र आमा पर्यायवाचीजस्तै लाग्छ । यद्यपि सेल्टर निर्माणमा सम्बन्धित घरका बुबासहित सिङ्गो परिवारको साथ र सहयोग हुन्थ्यो, तर हाम्रो संरक्षणमा मुख्य भूमिका आमाहरूले नै गर्नुभयो । उहाँहरूले गाँस काटेर पनि हामीलाई भोकबाट बचाउनु भयो । निःसन्देह, केही अज्ञानताले, केही चेतनाको अभावले, केही भ्रमले र केही हाम्रै बेढङ्गी तालले गर्दा कतिपय सेल्टरमा हामीले अपमान पनि भोग्यौँ । तर ती अपवाद थिए । सेल्टरदाताहरूको छाती आमाको जस्तै विशाल थियो ।

ती दिन सम्झिँदा अहिले 'नोस्टाल्जिक' हुन्छु । कहिलेकाहीं लाग्छ— एउटा पिठ्युँमा एउटा झोला भिर्छ र महिनौँ लगाएर ती सेल्टरहरूमा पुग्छु, आफू गोप्यरूपमा बसेका कोठाचोटा चहारुँ र आमामुबाहरूसँग घण्टौँ बात मारुँ । यसो भन्दाभन्दै कतिपय आमाहरू, सेल्टरदाताहरू बितेर गइसक्नुभयो । मलाई ज्वाइँ बनाएर जोगाउने आमा लीलादेवी उपाध्यायसँग अन्तिम बेलामा भेट्न नसकेको पीडा अझै पनि मनमा चहन्त्याइरहन्छ । ●